

business entities], Ekonomiko-pravovye issledovaniya v XXI veke: probely i ekonomicheski neobosnovannye normy v zakonodatelstve, reguliruyushem hozyajstvennyuyu deyatelnost v Ukraine i puti ih ustraneniya [Economic and legal research in the XXI century: gaps and economically unfounded norms in the legislation governing economic activity in Ukraine and ways to eliminate them:]. URL: http://www.hozpravo.-com.ua/conferences/arhiv/uchastnik.php?ELEMENT_ID=208&ID=268.

12. Haksever B., Render B., Rassel R., Merdik R. (2002), *Upravlenie i organizaciya v sfere uslug* [Management and organization in the service sector], SPb, Piter, 2002. 752 p.

Стаття подана до редакції 20.10.2020 р.

УДК 351:34:328.18 (477)

DOI 10.46922/2709-0515-2020-1-3(14)-129-132

КУЛЬЧІЙ І. О.,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

БОЦВА М. О.,

заступник начальника юридичного відділу департаменту Північно-Східного управління Державної аудиторської служби України в Полтавській області

I. KULCHII,

Candidate of Public Administration, Associate Professor, Department of Public Administration, Administration and Law National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

M. BOTSVA,

Deputy head of the legal department of the Department of the North-Eastern office of the State Audit Service of Ukraine in the Poltava region

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ КОРУПЦІЇ

EVOLUTION OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF CORRUPTION

У статті проаналізовано антикорупційне законодавство України, здійснено його розподіл по категоріям відповідно до напрямку і регульованих суб'єктів. Досліджено основні компоненти нормативно-правової бази в галузі запобігання корупції в Україні: Конституцію України, закон «Про запобігання корупції», закон «Про Національне антикорупційне бюро», Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші положення та правові акти. Систематизовані основні акти законодавства дозволили комплексно вивчити проблеми та особливості реалізації антикорупційної політики, а також виявити наявні прогалини правового регулювання вказаної сфери. Стверджується, що концепція «антикорупційного законодавства» носить перш за все колективний характер і відноситься до різних правових актів, спрямованих на запобігання корупції через реалізацію нормативно-правових актів з різними юридичними наслідками. Запропоновано напрями удосконалення в контексті розробки, прийняття та удосконалення антикорупційного законодавства.

Ключові слова: корупція, корупційне діяння, державна антикорупційна політика, органи державної влади, повноваження, механізми протидії корупції, антикорупційне законодавство.

The article analyzes the anti-corruption legislation of Ukraine, its division into categories according to the direction and regulated entities. The basic components of the legal framework in the field of corruption prevention in Ukraine are investigated: the Constitution of Ukraine, the Law on Prevention of Corruption, the Law on the National Anti-Corruption Bureau, the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other provisions and legal acts. The systematic basic acts of the legislation made it possible to comprehensively study the problems and peculiarities of the implementation of anti-corruption policy, as well as to identify the existing gaps in the legal regulation of the specified sphere. It is argued that the concept of «anti-corruption legislation» is primarily collective in nature and refers to various legal acts aimed at preventing corruption through the implementation of legal acts with different legal consequences. Directions of improvement in the context of development, adoption and improvement of anti-corruption legislation are proposed.

Key words: corruption, corruption, state anti-corruption policy, public authorities, powers, mechanisms for combating corruption, anti-corruption legislation.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. За часи української незалежності влада так чи інакше проголошувала прагнення подолати корупцію в державі. За цей період було прийнято безліч актів законодавства, зокрема дві концепції боротьби з корупцією, чотири загальнодержавні програми боротьби з організованою злочинністю і корупцією, дві Національні антикорупційні стратегії, Концепцію боротьби з організованою злочинністю, спеціальні закони України «Про боротьбу з корупцією» 1995 року, «Про засади запобігання і протидії корупції» 2011 року, «Про запобігання корупції» 2014 року, понад 100 нормативно-правових актів антикорупційної спрямованості. Із проблем подолання корупції проведено та проводяться форуми, круглі столи, конференції, семінари, тренінги, у тому числі за участю іноземних фахівців. Ці питання неодноразово розглядала Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Проте рівень корупції в Україні залишається високим. Відтак у статті систематизовано основні акти законодавства, що дозволять комплексно вивчити проблеми та особливості реалізації антикорупційної політики, а також виявити наявні прогалини правового регулювання вказаної сфери. Що є вкрай важливим для подальшої реалізації антикорупційної політики в Україні, визначенні стратегії, тактики і конкретних заходів по боротьбі з корупцією. Основою такої політики є розробка, прийняття та удосконалення антикорупційного законодавства. Адже концепція «антикорупційного законодавства» носить перш за все колективний характер і відноситься до різних правових актів, спрямованих на запобігання та боротьбу з корупцією через реалізацію нормативно-правових актів з різними юридичними наслідками.

Аналіз останніх досліджень. Проблема корупції в Україні в XXI столітті набула нової якості особливо в контексті глобалізації, а також стала серйозною перешкодою. У цьому контексті боротьба з корупцією в Україні є не тільки правовою, а й політичною. Тому значення досліджень з питань корупції сьогодні не підлягає сумніву. Численні дослідження показали, що корупція існує практично у всіх системах суспільного життя, причому не тільки в державному секторі, але і в приватному.

Українські дослідники В. Боднар, О. Онищук, Ю. Мірошник, М. Мельник, В. Навроцький, С. Омелченко, С. Павленко, Д. Никифорчук, В. Соловійов, С. Мірошніченко досліджували питання корупції в Україні. Окремі питання вдосконалення законодавства у сфері корупції аналізували В. Захарченко, Г. Заброта, О. Костенко, І. Коруля. Вчені внесли значний науковий внесок в розвиток цієї теми, втім теоретично, багато ключових питань, пов'язаних з впровадженням ефективних антикорупційних практик вимагають подальшого розроблення.

Метою статті є аналіз антикорупційного законодавства в Україні та формування пропозицій щодо удосконалення норм основних та спеціальних актів в контексті дотримання принципу правової визначеності та доцільності.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційне законодавство слід розуміти як закони та інші правові акти, які встановлюють спеціальні правові положення для запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, виявлення ознак корупційних злочинів і відповідальності за них, а також регулювання діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів.

Сутність антикорупційного законодавства полягає у тому, щоб: обмежити, нейтралізувати чи усунути фактори корупції, запобігти конфлікту інтересів (особистих і службових), нормативно визначити рамки правової і етичної поведінки суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, зробити вчинення корупційних правопорушень справою не вигідною і ризикованою, а врешті-решт досягти того, щоб така особа чесно і сумлінно виконувала свої службові обов'язки; чітко визначити ознаки корупційних право-

порушень, передбачити адекватні заходи відповідальності за їх вчинення, належним чином врегулювати діяльність органів державної влади та їх окремих підрозділів, які безпосередньо протидіють корупції.

Аналіз чинного законодавства України свідчить, що кількість нормативно-правових актів, які, так чи інакше, розглядають проблему корупції та нормативну базу для боротьби з нею є досить розгалуженою.

Антикорупційне законодавство умовно можна розділити на 33 категорії в залежності від напряму і нормативних питань:

1) нормативно-правові акти, які передбачають положення щодо загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання корупції;

2) нормативно-правові акти, які визначають ознаки корупційних правопорушень і встановлюють за них відповідальність;

3) нормативно-правові акти, які регулюють діяльність державних органів та їх окремих підрозділів щодо безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії корупції, її координації, здійснення контролю та нагляду за нею [2].

Конституція України містить багато положень, що відносяться до запобігання корупції. Наприклад у 19-тій статті основного закону чітко визначено, що «посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише відповідно до положень Конституції України та закону» [3]. В принципі, ця стаття визначає рамки правової поведінки державних посадових осіб і органів місцевого самоврядування. Вона охоплює кілька пунктів в плані запобігання з корупцією: 1) визначити, що ці люди можуть вживати інших заходів тільки певним чином, 2) причина, спосіб і сила визначаються законом, а не будь-якими іншими нормативно-правовими актами. По суті, ст. 19 Конституції України можна визначити як основні антикорупційні правові норми нашої країни, оскільки вона не дозволяє діям посадових осіб цих установ відхилитися від поведінки, визначеної законом.

Деякі інші статті Конституції України висувають вимоги до певних категорій осіб (статті 42, 78, 103, 120, 127) або до їх дій (зокрема, включаючи декларування доходів і майна). Наприклад стаття 67 визначає процедури використання коштів в українському національному бюджеті, а стаття 95 містить багато інших положень, які можна вважати антикорупційними.

Відповідні положення антикорупційного характеру, які стосуються певних вимог та обмежень, пов'язаних зі статусом особи, уповноваженої на виконання функцій держави, містять, зокрема, закони України «Про статус народного депутата України» [14], «Про Вищу раду правосуддя» [5], «Про Національний банк України» [10], «Про Конституційний Суд України» [8], «Про судоустрій і статус суддів» [15], «Про прокуратуру» [12], «Про Національну поліцію» [11], «Про місцеві державні адміністрації» [9], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [13] та інші.

Деякі запобіжні заходи антикорупційного характеру передбачені Законом України «Про державну службу» [6], зокрема, обмеження, пов'язані зі проходженням державної служби, етичні перешкоди перебування на державній службі, недопустимість зловживання своїм посадовим становищем, порушення Конституції та законів України.

Основним нормативно-правовим актом є Закон України «Про запобігання корупції» [7]. Антикорупційна сутність даного закону від 14 жовтня 2014 року № 1700-УП полягає у тому, що він визначає основні засади запобігання корупції. Попередній Закон України «Про запобігання та протидію корупції» втратив чинність. Діючий закон передбачає досить серйозні зміни у підходах до виявлення та протидії корупції. Ми здійснимо порівняння двох законів, таким чином краще буде розглянути зміни. При чому зауважимо, що доповнення та уточнення до цього закону вносяться з 2014 року зі сталою традицією.

Певні зміни помітні і в визначенні ряду понять, наприклад щодо «близьких осіб», яке стало ширшим та зрозумілішим. Близькими вважають осіб незалежно від того чи проживають вони разом чи ні, лише залежно від наявності відносин сімейного характеру [1, с. 145]. Нове поняття тепер конкретно встановлює ступінь родинних зв'язків, лише при наявності їх особи вважають близькими.

Наступною новелою є те, що раніше пряме підпорядкування дозволялося, лише якщо обидві близькі особи перебували на виборних посадах. Тепер п. 2 абз. 1 ч. 1 ст. 27 закону № 1700 дозволяє спільно працювати близьким особам, які прямо підпорядковані одна одній у зв'язку з набуттям одним з них статусу виборної особи. Зокрема, чинний закон не забороняє працювати у прямому підпорядкуванні особам, які працюють у юридичних особах публічного права, але не є працівниками державних органів.

Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про запобігання корупції» до повноважень Національного агентства відносять: здійснення аналізу стану запобігання корупції в Україні; оцінка статистичних даних стосовно ситуації щодо корупції в державі; розробка проєкту антикорупційної стратегії та здійснення моніторингу за її виконанням; подання до КМУ доповіді, щодо реалізації антикорупційної політики; розробка нормативно-правових актів з питання реалізації антикорупційної політики; організація досліджень, що визначають стан корупції в державі; ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, які виконують функції держави; інформування громадськості про здійснення Національним агентством заходів, щодо запобігання корупції; інші повноваження визначені законом [7].

Закон містить більш широкі положення щодо врегулювання конфлікту інтересів. Розділ V Закону України «Про запобігання корупції» конкретно стосується цього питання. Особам, уповноваженим виконувати функції державного чи місцевого самоврядування, рекомендується заохочувати своїх підлеглих до прийняття рішень. Вирішенню конфлікту інтересів було приділено багато уваги, в тому числі відсторонення від посади (ст. 30), контроль за виконуваними завданнями (ст. 33), вжиття заходів чи прийняття рішення, обмеження доступу до певної інформації (стаття 31), зміна службових повноважень (ст. 32) та звільнення особи (ст. 34) [7].

Закон про запобігання корупції в Україні містить низку положень, що встановлюють вимоги поведінки конкретних груп людей, і зокрема встановлює загальний кодекс етичної поведінки для посадових осіб та державних службовців. Розділ VI Закону стосується саме цього питання, згідно ст. 44 закону: «особи, які визначені в ньому мають утримуватися від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону». У разі отримання для виконання рішень чи доручень, які особа, вважає незаконними або такими, що становлять загрозу охоронюваному законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, вона повинна негайно письмово повідомити керівника установи, бізнесу, установи, організації та обрану особу-державну установу, де вона працює. Цей розділ містить інші положень, такі як: вимоги до поведінки людини, відповідність правовим та етичним стандартам поведінки, визначення пріоритетності інтересів, політичний нейтралітет, неупередженість, ефективність, нерозголошення інформації та невиконання незаконних рішень або наказів [7].

Відповідно до статті 45 «Закону України про запобігання корупції», особи, зазначені у відповідних статтях закону повинні заповнювати електронну декларацію на офіційному веб-сайті НАЗК до 1 квітня кожного року. НАЗК надає цілодобовий доступ до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування на офіційному веб-сайті агентства.

Інформацію на цьому сайті можна скопіювати та роздрукувати, однак претензія буде повністю перевірена протягом 90 днів з дати подання. Стаття 51 регламентує вибіркове спостереження за способом життя суб'єкта декларування, що звітує, для того, щоб визначити, чи відповідає його рівень життя доходам та майну, про які повідомляється [7].

Закон про запобігання корупції в Україні містить також положення про спеціальні перевірки, вперше згадується загальний принцип запобігання корупції у діяльності юридичних осіб, шляхом розробки антикорупційних програм щодо запобігання корупції у їх діяльності. Варто зазначити, що розділ VIII Закону України «Про запобігання корупції» присвячений захисту викривачів. Інститут викривачів не є типовим для системи українського антикорупційного законодавства, що безперечно вимагає наукових напрацювань та аналізу юридичної практики застосування вказаних норм. Інші закони містять положення про запобігання корупції, зокрема «Про засади національної антикорупційної політики України (антикорупційна стратегія) на 2014-2017» (дія визначена на період до 2017 року, втім вказаний акт є чинним), а проєкт «Антикорупційної стратегії на 2018-2020 роки» не прийнято. Другий комплект антикорупційного законодавства, це норми галузевого законодавства, зокрема кримінального, адміністративного, дисциплінарного та цивільного, які визначають юридичну відповідальність.

У випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, передбачена кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення. Найсуворішими є покарання за корупційні злочини, такі як зловживання службовою владою посадовими особами приватних юридичних осіб незалежно від їх організації та правової форми (відповідно до пункту 1 статті 364-1 Кримінального кодексу України; до частини 1 статті 357 Кримінального кодексу України, а також найбільш жорстокі, наприклад розтрата, вимагання вогнепальної зброї, боеприпасів, вибухових речовин або радіоактивних матеріалів (ч. 3 ст. 262 КК України). Відповідальність за корупційні правопорушення передбачена частиною статті 19 Кримінального кодексу України, де зазначено такі покарання як: основні – штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; обмеження волі; позбавлення волі; додаткові – штраф; позбавлення права обіймати певні або займатися певною діяльністю або без такого; конфіскацію майна або без такої; у разі вчинення корупційних злочинів, передбачених ст. 191, 210, 308, 312, 313, 320, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, застосовується спеціальна конфіскація [4].

Адміністративна відповідальність настає, зокрема, за вчинення всіх правопорушень, передбачених Законами України «Про запобігання корупції». Особливість санкції норм цього закону полягає в тому, що поряд з адміністративним стягненням вони передбачають дисциплінарну відповідальність, а також встановлюють для винних у вчиненні корупційних правопорушень осіб інші негативні наслідки правового характеру.

Україна також приєдналася до: «Конвенції ООН проти корупції» від 11 грудня 2003 р. (ратифікована Законом № 251-У від 18 жовтня 2006 р.); «Кримінальна конвенція Європейської комісії щодо протидії корупції» (ратифікована Законом № 252-У від 18 жовтня 2006 р.); Додатковий протокол до Конвенції Європейської Комісії про боротьбу з корупційними злочинами, (ратифікований Законом № 253-У від 18 березня); Конвенція Європейської Комісії про боротьбу з корупцією 4 листопада 1999 р. (ратифікована Законом № 2476-МС 16 березня 2005 р.).

Сучасний аналіз актів антикорупційного законодавства України свідчить про триваючий характер його становлення, а відповідно успішна антикорупційна діяльність можлива тільки при наявності відповідного та правового законодавства в

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

будь-якій державі. В останні роки правова база в області боротьби з корупцією значно розширилася, але окремі нормативні акти все ще недосконалі, включаючи подвійні тлумачення, несистемність актів, наявність юридичних прогалин та інші.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку: Проведене дослідження нормативно-правових актів українського законодавства дозволило виокремити подальші напрями удосконалення у цій сфері:

по-перше, це реформування правової бази діяльності правоохоронних органів з урахуванням європейських стандартів та приведення кримінального законодавства/кримінального судочинства у відповідність із стандартами і рекомендаціями Ради Європи; законодавче закріплення та забезпечення дієвого контролю з боку громадськості за діяльністю правоохоронних органів та органів державної влади у даній сфері;

по-друге, законодавче закріплення соціологічних моніторингу в сфері запобігання корупції серед усіх соціальних верств населення в різних регіонах держави, що дозволить здійснювати якісне дослідження стану та масштабів поширення корупції в країні, ефективності діяльності органів протидії корупції;

по-третє, розробка й прийняття нової Національної антикорупційної стратегії, яка відповідатиме сучасним умовам розвитку, базуватиметься на результатах інноваційних досліджень та соціологічних опитувань, формуватиметься на основі використання світового досвіду і рекомендацій міжнародних організацій за результатами оцінки й моніторингу стану запобігання корупції в Україні;

по-четверте, реалізація багатоступеневої методики оцінки корупційних ризиків у законодавстві, як на рівні розробників проектів нормативно-правових актів (формалізована самооцінка), на рівні спеціалізованих підрозділів (базова офіційна експертиза перед прийняттям відповідного акта), на рівні громадської (неофіційної) експертизи, яка забезпечується існуванням прозорої процедури нормопросування та доступністю інформації для громадськості.

Для вдосконалення українського законодавства з впровадженням міжнародного досвіду необхідно здійснити ряд тривалих підготовчих заходів, основними серед яких мають бути такі: стабілізація економічної ситуації в країні; підвищення якості життя населення України; підвищення рівня правової свідомості та правової культури громадян; подальше реформування медичної галузі та освітньої на засадах академічної доброчесності; постійне вдосконалення національного законодавства у відповідності до європейських стандартів.

Напрямом подальших наукових розвідок має бути аналіз та продукування нових напрацювань в сфері правової природи інституту викривачів та практичних аспектів реалізації антикорупційного законодавства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Белік В.О. Корупція в Україні: стан і проблеми / В.О. Белік // Право і суспільство. 2012. № 3. С. 144-149.
2. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: Методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 16.10. 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 17.11.1992р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19-53>

6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/print>

9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

10. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

12. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>

14. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

15. Про судустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

References:

1. Bielik V.O. Koruptsiia v Ukraini: stan i problemy / V.O. Bielik // Pravo i suspil'stvo. – 2012. – № 3. – S. 144-149.
2. Zapobihannia i protydiia koruptsii v derzhavnykh orhanakh ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Metodichni rekomendatsii Ministerstva iustytzii Ukrainy vid 16.10.2013 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Pro Vyschu radu pravosuddia: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19-53>
6. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
7. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
8. Pro Konstytutsijnij Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/print>
9. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
10. Pro Natsional'nyj bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
11. Pro Natsional'nu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
12. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
13. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
14. Pro status narodnoho deputata Ukra-iny: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
15. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 07.07.2010 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

Стаття подана до редакції 20.10.2020 р.